

В. І. Фуркало,
В. С. Фуркало,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ В БІБЛІЇ

Питання смерті та безсмертя завжди хвилювало людей. Філософи і теологи Тертуліан, Аврелій Августин, Іринеї, Тома Аквінський, Григорій Богослов зверталися до теми про безсмертя людської душі.

У XIX – XX ст. питання безсмертя привертало увагу таких мислителів, як С. Булгаков, В. Лосський, В. Соловйов, Б. Вишеславцев, В. Зеньковський, А. Сурожський, О. Клеман, Б. Уільямс, Р. Штайнер. Зв'язок між смертю і сенсом життя розглядався у творчості Ж.-П. Сартра, Н. Трубнікова, Б. Рассела, С. Франка, Іустина (Поповича).

Достатньо уваги даному питанню приділяється у творах сучасних теологів, у релігійних періодичних виданнях. Однак ми не знаходимо єдиного підходу і тлумачення процесів смерті, безсмертя і воскресіння в християнській антропології. Метою даної статті є завдання: 1) визначити значення понять «тіло», «дух», «душа», «досконалість»; 2) з'ясувати значення понять «безсмертя», «воскресіння»; 3) порівняти позиції католиків, православних, адвентистів, Свідків Єгови в питанні про безсмертя, воскресіння. Автори статті не вважають, що їхнє тлумачення проблеми є абсолютним. Воно може підлягати критиці.

Питання безсмертя завжди привертало увагу людини. Міркування з даної теми ми знаходимо в міфології, релігії, філософії, науці. Особливі надії віруючі покладають на релігію, яка нібито вказує єдиний і правильний шлях до безсмертя. «І відрізняються релігії між собою саме по тому, як вони розуміють смерть: відкіля прийшла у світ смерть, як її можна перебороти, і що в людині може уникнути смертного розпаду — це і є основні релігійні уявлення» [6, 71].

Насамперед ми звертаємося до християнської антропології і дізнаємося, що людина була створена Богом. «І сказав Бог: «Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усією землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі» [Бут. 1:26-27]. «І створив Господь Бог людину з пороку земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її, — і стала людина

живою душею» [Бут.2:7]. «І перетворив Господь Бог те ребро, що взяв із Адама, на жінку, і привів її до Адама» [Бут.2:22].

Коли ми говоримо про життя людини з погляду Біблії, то його можна поділити на чотири періоди:

- 1) до гріхопадіння;
- 2) після гріхопадіння;
- 3) після викупу і народження зверху;
- 4) після прославлення на небесах.

1. Чи була людина безсмертною до гріхопадіння?

Людина, за Біблією, була створена за «образом» і «подобою» Бога. У християнстві це пояснюється таким чином, що людина наділена духом, душею і тілом. «За допомогою тіла людина здійснює контакт з фізичним світом, отримує із нього повідомлення. За допомогою душі, в яку входять воля, розум і емоції, вона збирає, засвоює і осмислює отримані результати. За допомогою духа вона спілкується з Богом і отримує «мудрість зверху» [11, 29].

У християнській літературі зазначається, що людині була надана частка Божественного життя, вічного життя, вона була створена вічною істотою [11, 118]. Чи можна погодитися з таким міркуванням?

У релігійних текстах вказується, що Адам і Єва були створені досконалими людьми, тобто не мали недоліків. Коли так, то яким чином можна пояснити гріхопадіння перших людей. Чому вони не послухалися Бога і зробили неправильний вибір? У православному катехізисі вказується: «Чому відбувся цей неправильний вибір, пояснити не можна» [4, 113]. Але нас не задовольняє така відповідь. Необхідно з'ясувати всі обставини, за яких відбувся цей вибір.

Не останню роль у гріхопадінні людей, за Біблією, відіграв змії. Змії сказав (до речі, якою мовою?) Єві: «Умерти — не вмрете! Бо відає Бог, що дня того, коли будете з нього (дерево пізнання. — Авт.) ви їсти, ваші очі розкриються, і станете ви, немов Боги, знаючи добро і зло» [Бут. 3:4-5].

Деякі богослови пояснюють, що диявол набув форми змії і спокусив дружину Адама. Якщо це так, то як Сатана потрапив до раю? І як на це дивився Бог? Можливі декілька версій, що проясняють ситуацію. Версія перша: Бог не знав про те, що Сатана потрапив до раю і буде спокушати Єву. А раз не знав, то чи можна вважати його всезнаючим? Версія друга: Бог знав і не втрутився в ситуацію. І знову виникає запитання: а раз знав, то чи можна вважати його всеблагим? Версія третя: всезнаючий,

всемогутній, люблячий Бог вирішив перевірити досконалу людину. Виникає запитання: для чого експериментувати над людиною, яка і так є досконалою? Чи, може, з самого початку людина не була створена довершеною і потребувала вдосконалення? Є багато підстав вважати третю версію більш правдоподібною, ніж першу й другу.

Богослови підкреслюють, що перші люди були створені досконалими істотами. Що означає «досконалість»? Чи входить поняття безсмертя у зміст досконалості? Якщо Адам і Єва із самого початку були безсмертними, то їх не можна було покарати смертю. А якщо вони були створені смертними, то чи можна вважати їх досконалими?

Можливий ще один підхід до питання про безсмертя Адама і Єви. «Чи можна сказати, що Адам у своєму райському становищі був істинно безсмертним? «Бог не створював смерті», — говорить книга Премудрості. У стародавньому богослов'ї, наприклад, у розумінні святого Іринія, Адам не був ні необхідно смертним, ні необхідно безсмертним; його піддатлива, багата можливостями природа могла постійно житися благодаттю і настільки змінюватися нею, щоб бути спроможною подолати всі небезпеки старості та смерті. Можливості смертності існували, але існували для того, щоб людина могла зробити їх неможливими. Таким було випробування свободи Адама» [7, 248].

Коли ми говоримо про досконалу людину, то розуміємо, що в досконалість входить передбачення результатів своїх дій. Якщо наслідки дій загрожують людині, то досконалість буде уникати їх. Що значить уникати? По-перше: людина буде діяти так, що ці наслідки не з'являться. По-друге: якщо негативні наслідки і з'явилися, то досконала людина буде боротися з ними.

Чи включає досконалість знання «добра» і «зла»? Досконалий Бог створив дерево пізнання з плодами добра і зла. Він знав, що таке добро і що таке зло. Недосконалість Адама і Єви виключала знання добра і зла. Бог не захотів, щоб вони дізналися, що таке добро і зло. Адам і Єва не знали, що таке добро, і не могли пов'язувати послух перед Богом з добром, а непослух — зі злом.

Навіщо Богу робити безсмертного смертним, а смертного безсмертним?

Знання добра і зла пов'язані зі смертю. Тоді незнання добра і

зла пов'язані з безсмертям? Чому за знання необхідно було заплатити смертю?

Хоча не зрозуміло, для чого Богу була потрібна монополія на знання добра і зла? Якщо Адам і Єва не оперували категоріями «добро» і «зло», то як могли оцінювати взагалі свої дії? Як вони могли знати, що непослух Богові веде до зла?

Адам і Єва знаходилися в раю, де ніхто не помирав. Вони не знали, що таке смерть, а тому покарання у вигляді смерті не було для них зрозумілим.

Богослови вказують, що після гріхопадіння перших людей ситуацію можна було б виправити, якби вони покаялися. Замість каяття, Адам нібито натякає на причетність Бога до гріхопадіння. «А Адам відказав: «Жінка, що дав Ти її, щоб зо мною була, вона подала мені з того дерева, — і я їв» [Бут.3:12]. І де тут натяки? Адам правдиво відповідає на поставлені запитання Бога, як на суді. Хоча всезнаючий Бог і так знав всі обставини непослуху. І невже Адам, котрий прожив 930 років, не знайшов часу для каяття? Невже він не хотів стати безсмертним? Невже йому не вистачило цього часу, щоб вдосконалитися і стати безсмертним?

З'ясуємо богословську позицію з проблеми взаємозв'язку гріхопадіння людини і смерті.

Ульф Екман розглядає гріхопадіння як реальний, фізичний факт, який мав місце в історії.

«Слово «гріх» означає в основному «пропустити ціль», а також «порушити закон». Порушити закон — значить відійти від установленого і зафіксованого потім Богом у Писанні, збунтуватися проти Нього і йти своєю власною дорогою, егоїстично ухилитися від волі Бога і пропустити мету свого існування» [11, 122].

Гріхопадіння людини ще пов'язують зі свободою людини. Постільки людина була створена не роботом, а вільною істотою, то могла і не йти шляхом, котрий вказав їй Бог. Якщо прийняти цю точку зору, то можливість неправильного вибору була закладена в людині від початку її створення. А раз так, то людина не була досконалою істотою.

На думку М. Бердяєва, свобода є «метафізичною основою історії», і для того, щоб зрозуміти зміст людського буття, необхідно розкрити таємницю свободи. Свобода поклала початок історії, вона є джерелом руху, процесу, конфлікту. «Свобода включає в себе ірраціональний початок, який не дає ніякої внутрішньої гарантії, що світло перемаже темряву, що божественно запропонована тема

буде розв'язана, що буде дана відповідь на задану Богом тему про вільну любов» [1, 48].

Свобода завжди знаходиться в конфлікті з необхідністю. І цей конфлікт знімається в тому, що покрито ще більшою таємницею, ніж свобода — в благодаті. Свобода, початок якої покладено Богом, приводить до того, що історія набуває страшних, кривавих, страдницьких відтінків. Чи міг би Бог зупинити всі ці муки історії? Міг би, але «це суперечило б волі Бога в здійсненні людської долі у вільній любові» [1, 47].

Не можна погодитися з тим, що смерть прийшла з гріхом. Знання добра і зла ще не веде до смерті. Смерть розглядається як лише один із гріхів. До гріха входять: гордість, перелюб, лінощі, неправдиві свідчення.

Після гріхопадіння відбувається зростання чисельності людей, що вже знаходилися за межами раю. Про це ми дізнаємося з п'ятої глави Біблії. Тут відстежують родовід Ноя, що йшов від Адама через Сифа. Вражає вік потомків Адама. Адам прожив 930 років; Сиф помер у віці 912 років; Єнос прожив 905 років; Каїнан — 910 років; Ламех, батько Ноя, прожив 777 років. Єнох взагалі не помер, бо «був перенесений на небо, щоб не бачити смерті» [Євр. 11:5]. Найбільше років на землі прожив син Єноха — це Мафусал. Коли він помер, то мав 969 років.

Однак Єгови здалося, що люди живуть надто довго. «І промовив Господь: «Не буде Мій Дух перемагатися в людині навіки, бо блудить вона. Вона тіло, і дні її будуть сто і двадцять літ» [Бут. 6:3]. Хоча в інших перекладах Біблії замість слів «бо блудить вона» зазначається «адже вона всього лише тіло». Для нас важливо те, що Єгова вирішив обмежити життя людини до 120 років. Хоча тут не все зрозуміло, чи поширювалося дане обмеження на людей, які жили до потопу, чи і на тих, хто прийшов у цей світ після потопу. Ной мав 600 років, коли почався потоп. Після потопу прожив ще 350 років і помер у віці 950 років. Після потопу люди жили більше, ніж 120 років. Терах, Авраамів батько, помер у віці 205 років [Бут. 11:32; Дії апостолів 7: 2-5]. Авраам помер у віці 175 років [Бут.25:7]. Про те, скільки років прожила Єва, з Біблії дізнатися неможливо.

Опираючись на Біблію, Ульф Екман виділяє три види смерті: фізичну, духовну, вічну. Фізична смерть — це коли тіло перетворюється в порошок [Бут.3:19]. Духовна смерть полягає в тому, що людина віддаляється від Бога [Ефес. 2: 1-3], але душа і тіло продовжують існувати. Вічна смерть — остаточне неповернення до

життя.

Як, з богословських позицій, воскресіння Христа забезпечує безсмертя людини?

Спадкоємці Адама і Єви мають шанс повернутися нібито до вічного життя через визнання ними сина Божого. Але вони так само помирають до сьогоднішнього дня, як Адам і Єва. Вирішення питання про безсмертя людини переноситься в далеке майбутнє. Уже більш як дві тисячі років душі померлих очікують на повернення до життя в тілесній формі. Але в християнстві не існує єдиного підходу до майбутнього безсмертя людини.

Випадки воскресіння описані в Біблії, у Старому і Новому Заповітах, в апокрифічних текстах.

Так у першій книзі Царів пророк Ілля бере участь в операції по спасінні сина вдови. «І вислухав Господь голоса Іллі, і вернулася душа дитини в неї, — і вона ожила» [1 Цар. 17:22].

Пророк Єлисей також здійснив воскресіння сина шунамітянки. «І він знову ходив по дому раз сюди, а раз туди. І ввійшов він, і знову схилився над ним, - і чхнув той хлопець аж до семи раз. І розплющив той хлопець очі свої» [2 Цар. 4:35].

Ісус Христос також повертав людей до життя. Так Лазар із Віфанії вже чотири дні мертвим лежав у гробі. Завдяки зусиллям Ісуса Христа був знову повернутий до життя. «І вийшов померлий, по руках і ногах обв'язаний пасами, а обличчя у нього було перев'язане хусткою... Ісус каже до них: «Розв'яжіть його та й пустіть, щоб ходив» [Ів. 11:44].

У Євангелії від Матвія описане те, як Ісус воскресив дочку Іаїра. «Коли він говорив це до них, підійшов ось один із старших, уклонився йому та й говорить: «Дочка моя хвилі цієї померла. Та прийди, поклади Свою руку на неї, — і вона оживе». А коли народ випроваджено, Він увійшов, узяв за руку її, — і дівчина встала. І вістка про це розійшлася по всій тій країні» [Мт.9: 18, 25-26].

Про те, що знову воскреслі повмирали, в Біблії не говориться. Після воскресіння Ісуса Христа відбулося повернення до життя святих. «І повідкривались гроби, і повставало багато тіл спочилих святих, а з гробів повиходивши, по Його воскресінні, до міста святого ввійшли, і багатьом із'явилися» [Мт: 27, 52-53].

Практикували воскресіння померлих також і апостоли. Апостол Петро воскресив Тавіту зі Йопії. «Петро ж із кімнати всіх випровадив, і, ставши навколішки, помолився,

і, звернувшись до тіла, промовив: «Тавіто, вставай!» А вона свої очі розплющила, і сіла, уздрівши Петра» [Дії. 9:40].

Апостол Павло воскресив Євтиха із Троади [Дії. 20: 9-12].

Крім тих воскресінь, що відбулися, християни очікують ще на два. Одне з них буде направлене «до життя» [1 Кор. 15: 22-23; 1Сол. 4:14-17; Об.20:4], а інше — «для суду» [Ів.5: 28,29; Об.20: 11-13]. Перше воскресіння відбудеться при Другому приході Христа [1 Кор. 15:23], і тоді старозавітні святі й віруючі періоду Церкви зустрінуться з Господом у повітрі [1Сол. 4: 16-17]. При воскресінні людина отримає нове тіло – нетлінне, прославлене, могутнє, духовне [1 Кор. 15: 42-44; 49]. Тіла віруючих, які в той час будуть ще живі, миттєво «переміняться» [1 Кор. 15: 50-53; Філ. 3: 20-21]. Ця «переміна» живих і воскресіння мертвих у Христі називається «викупом тіла» [Рим.8:23]; [Еф. 1: 13-14]. Через тисячу років відбудеться воскресіння для суду [Ів. 5:29]. Опис тіл грішників, у яких вони прибудуть на суд, не поданий. Грішники будуть судимі за їхні вчинки, а потім вкинуті у вогненне озеро [Об.20: 7-15].

Зупинимось на тому, як воскресіння людини пояснюють католики, православні, Свідки Єгови, адвентисти.

У православному Символі віри (п. 11) говориться про всезагальне воскресіння мертвих. Тіла усіх померлих з'єднаються зі своїми душами й оживуть, стануть нетлінними і безсмертними. До всезагального воскресіння душі праведних знаходяться на початку вічного блаженства, а душі грішників — на початку вічних мук [9, 511]. Такий стан душ померлих визначається на особистому суді. Але оскільки особистий суд є не остаточний, то і душі грішних людей, які померли з вірою в Христа і розкаянням, можуть отримати полегшення у стражданнях загробних і навіть цілком звільнитися від них за молитвами Церкви [9, 512]. Дванадцятий пункт Символу віри говорить про очікування життя вічного. Праведники будуть у радості й блаженстві споглядати Бога. Невіруючі та нерозкаяні грішники будуть знаходитися у стані вічних мук. Згідно вчення Свідків Єгови, Бог створив людину досконалою особистістю. Людині не притаманна душа як особлива нематеріальна субстанція, що живе всередині тіла і може його покинути. «Просто кажучи, Біблія навчає, що твоя душа — це ти» [10, 73].

Коли людина помирає, то помирає і її душа [Пс. 77:50; Іезик. 18: 4, 20; Левіт 7:20-27; Числа 15:30,31; Ісайя 53:12]. Дух Свідки Єгови тлумачать як життєву силу. Після смерті людини дух повертається до Бога. «Дух повертається швидше до Бога

в тому сенсі, що тепер наша надія на майбутнє життя залежить цілком від Бога. Тільки Його силою дух (або життєва сила) може бути повернутий, так що ми знову зможемо жити [Псалом 103: 29, 30], [10, 79].

Єгови́ська доктрина стверджує, що той, хто помер і повернувся до праху, не страждає і ніяким чином на нас не впливає. Але смерть не означає остаточного зникнення людини. Завдяки Єгові відбудеться воскресіння – для життя і для суду. Після воскресіння люди отримають нові тіла. Загальна могила людства (шеол) припинить своє існування після завершення воскресіння. Частина померлих буде жити на райській землі [Пс.36:11,29; Матв.6:10], а інша на небі. Для тих, хто буде жити не на небі, Єгова надасть духовне тіло [1 Кор.15:35, 38, 42-45; 1 Петра 3:18]. На небо Ісус Христос забере 144 000 чоловіків і жінок [Об.7:4; 14:1]. «Ісус Христос і 144000 його співправителів будуть поступово вести слухняне людство до досконалості, яка була втрачена нашими прабатьками» [8, 88].

Після воскресіння раз і назавжди буде знищена смерть [Рим. 8:19-21; 1 Коринф. 15:26].

Згідно вчення адвентистів сьомого дня, безсмертя Адама і Єви мало умовний характер. Завдяки милості Бога Адам і Єва не померли відразу. Бог дає людям через свого Сина ще один шанс для життя.

Тіло і душа людини становлять єдність. Душа припиняє своє існування зі смертю тіла. Праведні й неправедні відправляються в могилу (шеол). Смерть — сон. Померлі будуть знаходитися в неусвідомленому стані до воскресіння в шеолі. Дух (руах) померлого повертається до Бога. При другому приході Ісуса Христа відбудеться перше і друге воскресіння.

Ісус Христос зійде на Землю і встановить своє вічне царство (Нова земля). Столицею Нової землі буде Новий Єрусалим [Об.21: 2,3,5].

Як бачимо, в різних християнських напрямках своє бачення і тлумачення проблем смерті й безсмертя, життя після смерті. Однак всі вони визнають незмінною таку фундаментальну ідею, що смерть не є абсолютним кінцем людського існування, а життя або душа продовжує існувати після смерті фізичного тіла.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. Смысл истории. — М.: Изд. «Мысль», 1990. — 175 с.

2. Біблія. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні. — К. Видання емісійного товариства «Нове життя», 1992.
3. В начале было слово...: Пер. с англ. Заокский: «Источник жизни», 1993. — 432 с.
4. Катехизис. — К.: Издание Украинской православной церкви, 1991. — 416 с.
5. Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів. — К.: Вид. «Україна», 1995. — 429 с.
6. Кураєв А. «Основи православної культури» як ліки від екстремізму. — К.: Видання Свято-Макаріївської церкви, 2003. — 78 с.
7. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. — М.: Изд. «Центр «СЭИ», 1991. — 288 с.
8. Познание, ведущее к вечной жизни. — К., 1995. — 191 с.
9. Слобідський С. Закон Божий. — К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2005. — 654 с.
10. Ты можешь жить вечно в раю на земле. — Нью-Йорк, 1989. — 255 с.
11. Экман Ульф. Доктрины. Основы христианского вероучения. — М.: Изд. «Слово жизни», 1996. — 273 с.